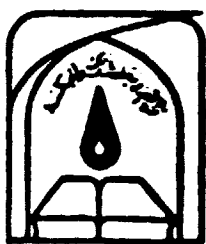

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه تربیت مدرس

017096

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

۱۳۸۱ / ۱ / ۲۰

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته باستان‌شناسی

بررسی باستان‌شناختی سه اثر تاریخی دوره زنده در شیراز
(ارگ کریمخانی، عمارت کلاه فرنگی و حمام وکیل)

ژاله جاودانی

استاد راهنما

دکتر محمود طاووسی

استاد مشاور

ناصر بازوکی طرودی

پانیز ۱۳۸۰

۲۰۰۸۷

۲۰۰۸۷

تاییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم / آکادمی زاله جاودانی

تحت عنوان بررسی باستان شناختی سه اثر تاریخی دوره زندیه در شیراز (حمام وکیل - عمارت کلاه فرنگی - ارگ کریمخان) از نظر معماری و هنرهای جیبی آن.
را از نظر مضمون و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنها برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

اعضای هیئت داوران

۱- استاد راهنما

۲- استاد مشاور

۳- استاد ناظر

۴- استاد ناظر

۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

دکتر طاهری
ارگ کریمخان
دکتر ابوالفضل صفاپور
[Handwritten signatures and marks]

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته **باستان شناسی** است که

در سال ۱۳۸۰ در دانشکده **علوم انسانی** دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب

آقای **دکتر محمود طاووسی** و مشاوره سرکار خانم/ جناب آقای **دکتر ناصر پازوکی** از

آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به

مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه

کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از

طریق مراجع قضایی مطالبه و وصل کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه،

معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب **آقای جواد انی** دانشجوی رشته **باستان شناسی** مقطع **کارشناسی ارشد** تعهد فوق

و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم

تقدیم

به بزرگواریهای پدرم
به مهربانیهای مادرم
به برادرانم به پاس یاریهای بی‌منتشان
به خواهرانم به یاد محبتشان
و به تمام کسانی که دوستشان دارم.

تقدیر و تشکر

سپاس و ستایش خدای را که نعمت آموختن به من عطا فرمود و قطره‌ای از دریای بیکران دانشش به من بخشید.

برخود لازم می‌دانم از تمامی عزیزانی که افتخار آشنایی و بهره‌مندی از معلوماتشان را در طی انجام این تحقیق داشته‌ام تقدیر و تشکر نمایم.

سپاس ویژه خود را به استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر طاووسی و استاد فرزانه‌ام جناب آقای پازوکی که همواره از مساعدتها و نصیحت‌های بیدریغ و عالمانه‌اشان بهره‌مند می‌شدم، تقدیم می‌کنم.

همچنین از مسئولین محترم میراث فرهنگی استان فارس جناب آقای بحر العلومی مدیریت محترم این سازمان و آقایان خاکسار، شیرازی، اسفندیاری و سایر کارمندان این سازمان و نیز مسئولین محترم موزه پارس (عمارت کلاه فرنگی) سرکار خانم رستمی و جناب آقای نجفی، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

در پایان از تمامی دوستانم که در انجام این پژوهش یارییم نمودند و مایه آرامش خاطر من بودند سپاسگزارم، موفقیت و سربلندی آنها را از درگاه ایزدمنان خواستارم.

چکیده

آنچه در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. سبک و شیوه معماری زندیه در سه بنای معروف ارگ کریمخانی، حمام وکیل و عمارت کلاه فرنگی می باشد. مشخصات معماری هر یک از این بناها تا جائیکه مقدور بوده است مورد بررسی باستان شناسانه قرار گرفته است. حاصل این پژوهش به اختصار چنین است:

ارگ کریمخانی با داشتن ویژگیهای نظیر ایوانهای ستوندار، آب نماها و فواره های سنگی، ارسی ها، تزئینات زیبا، برجهای نگهبانی و تیرکش ها هم ویژگی های کاخ و هم ویژگی های دژ را داراست. حالت تقارن و قرینه سازی و همچنین نمای بیرونی ساده از دیگر ویژگیهای ارگ است.

عمارت کلاه فرنگی یا کوشک کریم خان یکی دیگر از این بناهاست که با داشتن یک تالار و چهار شاه نشین با تزئینات خاص و کاشیکاریهای زیبا و آب نماهای محوطه قطعاً یک بنای تشریفاتی بوده است که در آن آئین های ویژه انجام می شده است. هر چند بعد از مرگ سرسلسله زندیه کارکرد آرامگاهی نیز یافت.

حمام وکیل دیگر بنای پژوهش شده در این رسانه است. گرچه این بناها مانند سایر حمام ها دارای هشتی ورودی، سربینه، گرمخانه و... می باشد اما ویژگیهای منحصر به فردی مانند تزئینات آهکبری، ستونهای سنگی شیاردار و... آن را بر سایر حمامهای موجود متمایز می سازد.

اگر چه این بناها هر کدام از نظر کاربرد با هم متفاوت اند اما ویژگیهای معماری زندیه مانند قرینه سازی، کاربرد وسیع سنگهای یکپارچه استواری و استحکام و بویژه تأثیر پذیری از معماری صفویه در هر سه بنا مشهود است.

واژگان کلیدی: زندیه، شیراز، ارگ کریمخانی، حمام وکیل، عمارت کلاه فرنگی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۴.....	۱-۱ تعریف مساله و بیان سوال های اصلی تحقیق
۵.....	۲-۱ سابقه و ضرورت انجام تحقیق
۵.....	۳-۱ فرضیه ها
۵.....	۴-۱ هدف ها
۶.....	۵-۱ روش انجام تحقیق
فصل دوم : موقعیت جغرافیایی استان فارس	
۸.....	۲-۱ ویژگیهای طبیعی
۸.....	۱-۱-۲ موقعیت جغرافیایی
۸.....	۲-۱-۲ ناهمواریها
۹.....	۱-۲-۱-۲ ارتفاعات شمال و شمال غربی
۹.....	۲-۲-۲-۱ ارتفاعات مرکزی
۹.....	۳-۲-۱-۲ ارتفاعات غربی
۹.....	۴-۲-۱-۲ ارتفاعات جنوبی
۹.....	۳-۱-۲ آب و هوا
۱۰.....	۴-۱-۲ توده های هوا و بادها
۱۰.....	۵-۱-۲ آبها
۱۱.....	۶-۱-۲ پوشش گیاهی
۱۱.....	۷-۱-۲ زندگی جانوری
۱۲.....	۲-۲ ویژگیهای انسانی
۱۲.....	۱-۲-۲ نژاد
۱۴.....	۲-۲-۲ جمعیت
۱۴.....	۳-۲-۲ زبان

صفحه	عنوان
۱۴.....	دین و مذهب ۴-۲-۲
۱۵.....	مرکز استان ۳-۲
۱۵.....	سابقه تاریخی شیراز ۱-۳-۲
فصل سوم : تاریخ زندیه	
۱۹.....	دوره زندیه (۱۱۶۳-۱۲۰۹) ۱-۳
۲۰.....	کریمخان بنیانگذار سلسله زندیه ۲-۳
۲۴.....	وکیل الدوله و مخالفان ۲-۲-۳
۲۴.....	کریم خان و آزاد خان افغان ۳-۲-۳
۲۹.....	مبارزات کریم خان و محمد حسن خان قاجار ۴-۲-۳
۳۵.....	کشته شدن علی مردان خان ۵-۲-۳
۳۶.....	شخصیت کریم خان ۶-۲-۳
۳۹.....	مرگ کریمخان ۷-۲-۳
۳۹.....	برداشت نهایی ۳-۳
فصل چهارم	
۴۲.....	مقدمه ۱-۴
۴۶.....	ارگ کریمخانی ۲-۴
۴۶.....	ضلع شمالی ۱-۲-۴
۴۸.....	ضلع جنوبی ۲-۲-۴
۴۸.....	ضلع غربی ۳-۲-۴
۴۹.....	ضلع شرقی ۴-۲-۴
۴۹.....	ورودی ارگ ۱-۴-۲-۴
۵۰.....	حمام ارگ ۲-۴-۲-۴
۵۱.....	حیاط خلوتها ۵-۲-۴
۵۲.....	ازاره ها ۶-۲-۴
۵۲.....	کف فرشها ۷-۲-۴
۵۳.....	برجهای چهار گوشه ارگ ۸-۲-۴

صفحه	عنوان
۵۴.....	۹-۲-۴ تزئینات نقاشی ارگ
۵۵.....	۱۰-۲-۴ نحوه آبرسانی
۵۷.....	۱۱-۲-۴ کاربرد بنا در گذشته و حال
۵۷.....	۳-۴ عمارت کلاه فرنگی
۶۰.....	۱-۳-۴ نمای بیرونی بنا
۶۱.....	۲-۳-۴ کاشیکاری قسمت بالا (زیر دوره شیر سرها)
۶۱.....	۳-۳-۴ اسپرهای چهار گونه ضلع بزرگ اصلی بنا
۶۲.....	۴-۳-۴ تزئینات لچکی های که در چهار ضلع کوچک بنا وجود دارد
۶۲.....	۱-۴-۳-۴ صحنه شکار
۶۳.....	۲-۴-۳-۴ صحنه به تخت نشستن حضرت سلیمان
۶۴.....	۵-۳-۴ کاربرد بنا در گذشته و حال
۶۵.....	۴-۴ حمام وکیل
۷۰.....	۱-۴-۴ کاربرد بنا در گذشته و حال
۷۱.....	۵-۴ وجوه اشتراک و افتراق بناها
۷۱.....	۱-۵-۴ وجوه اشتراک ارگ کریم خانی با عمارت کلاه فرنگی
۷۲.....	۲-۵-۴ تفاوت های ارگ و عمارت کلاه فرنگی
۷۳.....	۳-۵-۴ اشتراکات ارگ و حمام وکیل
۷۴.....	۴-۵-۴ تفاوت های ارگ و حمام وکیل
۷۴.....	۵-۵-۴ شباهت های عمارت کلاه فرنگی و حمام وکیل
۷۵.....	۶-۵-۴ تفاوت های عمارت کلاه فرنگی و حمام وکیل

فصل پنجم

۷۷.....	۱-۵ نتیجه گیری
۱۲۳.....	فهرست منابع و مآخذ

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۸۰	۱- تصویر ۴-۱، ۴-۲ پلان ارگ کریمخانی
۸۲	۲- تصویر ۴-۳ پرسپکتیو ارگ کریمخانی
۸۳	۳- تصویر ۴-۴ خانه قدسیه در اصفهان
۸۳	۴- تصویر ۴-۵ کاخ چهلستون اصفهان
۸۳	۵- تصویر ۴-۶ کاخ عالی قاپو اصفهان
۸۴	۶- تصویر ۴-۷ ایوان ستوندار ضلع شمالی
۸۴	۷- تصویر ۴-۸ حوض سنگی ضلع شمالی
۸۵	۸- تصویر ۴-۹ پنجره (أرسی) یکی از اتاقهای ارگ
۸۶	۹- تصویر ۴-۱۰ نمای ضلع غربی ارگ
۸۷	۱۰- تصویر ۴-۱۱ سر در ورودی ارگ
۸۸	۱۱- تصویر ۴-۱۲ کاشیکاری بالای در ورودی ارگ
۸۸	۱۲- تصویر ۴-۱۳ نقاشیهای داخل حمام ارگ
۸۸	۱۳- تصویر ۴-۱۴ سقف و نورگیر سرپین حمام ارگ
۸۹	۱۴- تصویر ۴-۱۵ کاروانسرای قلعه چشمه از دور صفوی
۸۹	۱۵- تصویر ۴-۱۶ کاروانسرای چهل پایه از دوره صفویه
۹۰	۱۶- تصویر ۴-۱۷ برجهای ارگ در زاویه جنوب شرقی و شمال شرقی
۹۰	۱۷- تصویر ۴-۱۸ برج رویه جنوب شرقی
۹۱	۱۸- تصویر ۴-۱۹ نقاشی از حانه قدسیه در صفا
۹۱	۱۹- تصویر ۴-۲۰ نقاشی از کاخ عالی قاپو

عنوان

صفحه

- ۲۰- تصویر ۴-۲۱ نقاشی یکی از اتاقهای ضلع شمالی ارگ ۹۲
- ۲۱- تصویر ۴-۲۲ نقاشی یکی از اتاقهای ضلع شمالی ارگ ۹۲
- ۲۲- تصویر ۴-۲۳ مربوط به نقاشیهای یکی از اتاقهای ضلع جنوبی ارگ ... ۹۳
- ۲۳- تصویر ۴-۲۴ نقاشی یکی از اتاقهای ضلع جنوبی ارگ ۹۳
- ۲۴- تصویر ۴-۲۵ مربوط به نقاشی اتاقهای ضلع جنوبی ارگ ۹۴
- ۲۵- تصویر ۴-۲۶ نقاشی اتاقهای ضلع جنوبی ارگ ۹۴
- ۲۶- تصویر ۴-۲۷ نقاشی اتاقهای ضلع جنوبی ارگ ۹۵
- ۲۷- تصویر ۴-۲۸ نقاشی یکی از اتاقهای ارگ ۹۶
- ۲۸- تصویر ۴-۲۹ ایوان ستوندار ضلع غربی ارگ ۹۷
- ۲۹- تصویر ۴-۳۰ پلان عمارت کلاه فرنگی ۹۸
- ۳۰- تصویر ۴-۳۱ پلان کاخ هشت بهشت ۹۹
- ۳۱- تصویر ۴-۳۲ پلان طبقه اول عمارت کلاه فرنگی ۹۹
- ۳۲- تصویر ۴-۳۳ پلان طبقه دوم عمارت کلاه فرنگی ۱۰۰
- ۳۳- تصویر ۴-۳۴ برش عمارت کلاه فرنگی ۱۰۰
- ۳۴- تصویر ۴-۳۵ مربوط به پنجره‌های عمارت کلاه فرنگی ۱۰۱
- ۳۵- تصویر ۴-۳۶ نقاشی شاه‌نشین‌های عمارت کلاه فرنگی ۱۰۲
- ۳۶- تصویر ۴-۳۷ نقاشی شاه‌نشین‌های عمارت کلاه فرنگی ۱۰۲
- ۳۷- تصویر ۴-۳۸ سقف تالار عمارت کلاه فرنگی ۱۰۳
- ۳۸- تصویر ۴-۳۹ تاسو بزرگ صحنه برد درنده قتل محمد ساهمد ۱۰۴
- ۳۹- تصویر ۴-۴۰ تاسو داستان یوسف و زلیخا مصری ۱۰۵
- ۴۰- تصویر ۴-۴۱ تاسو مربوط به مکتب خانه سعدی ۱۰۵

صفحه	عنوان
۱۰۶	۴۱- تصویر ۴-۴۲ نمای بیرونی عمارت کلاه فرنگی
۱۰۷	۴۲- تصویر ۴-۴۳ کاشیکاری بیرون عمارت کلاه فرنگی
	۴۳- تصویر ۴-۴۴ مربوط به کاشیکاریهای نمای بیرونی عمارت کلاه فرنگی
۱۰۷	۴۴- تصویر ۴-۴۵ کاشیکاری مقابل در ورودی عمارت کلاه فرنگی
۱۰۹	۴۵- تصویر ۴-۴۶ صحنه شکار
۱۱۰	۴۶- تصویر ۴-۴۷ صحنه به تخت‌نشستن حضرت سلیمان
۱۱۱	۴۷- تصویر ۴-۴۸ پلان حمام وکیل
۱۱۲	۴۸- تصویر ۴-۴۹ مربوط به برش حمام وکیل
۱۱۳	۴۹- تصویر ۴-۵۰ در ورودی حمام
۱۱۴	۵۰- تصویر ۴-۵۱ نقوش آهکبری هشتی ورودی حمام وکیل
۱۱۴	۵۱- تصویر ۴-۵۲ سقف هشتی حمام و نورگیرهای آن
۱۱۵	۵۲- تصویر ۴-۵۳ حوض سنگی وسط سرپینه حمام وکیل
۱۱۶	۵۳- تصویر ۴-۵۴ سرپینه حمام وکیل
۱۱۷	۵۴- تصویر ۴-۵۵ مربوط به داستان سلطان سنجر و پیرزان
۱۱۷	۵۵- تصویر ۴-۵۶ داستان به جبه تداختن یوسف
۱۱۸	۵۶- تصویر ۴-۵۷ مربوط به معراج پیامبر
۱۱۸	۵۷- تصویر ۴-۵۸ شستشوی شیرین در آب
۱۱۹	۵۸- تصویر ۴-۵۹ شاه‌پرک از ضلع میانی سرپینه حمام وکیل
۱۲۰	۵۹- تصویر ۴-۶۰ مربوط به ستونهای سنگی گرمخانه حمام وکیل
۱۲۱	۶۰- تصویر ۴-۶۱ دیوار ضلع جنوبی ازگ کریمخانی
۱۲۱	۶۱- تصویر ۴-۶۲ مربوط به دیوار ضلع شمالی ازگ کریمخانی
۱۲۲	۶۲- تصویر ۴-۶۳ حرکتی دیوار بیرونی ازگ کریمخانی در قسمت ضلع جنوبی

مقدمه

از زمانی که بشر پا به عرصه وجود گذاشته، همواره در صدد رفع نیازهای خود بوده است. تأمین مسکن از اساسی ترین نیازهای بشر به شمار می رود. در آغاز او برای رفع این نیاز از دهانه غارها، تنه تنومند درختان و امکانات طبیعی پیرامون خود بهره می جست، رفته رفته با درک تواناییهای خود به دخل و تصرف در محیط طبیعی پرداخت و آن را تابع خود نمود.

از اینرو غارها را رها کرده و به دشتها روی آورد و به ساخت سرپناهی برای خود پرداخت. ابتدا از معماری های ساده با خشت و سنگ شروع کرده، بتدریج دست به تزئین بناها زد. سپس اقشار مختلف برای خود معماری خاصی بوجود آوردند. که نمایانگر عقاید مذهبی و پایگاه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آنان بود. چنین روندی در تمامی سرزمینها منجمله ایران رخ داد.

در طی دوران چند هزار ساله تاریخی دورانها و سلسله های پادشاهی مختلفی ظهور کرده اند. هر یک از این ادوار تاریخی از نظر آثار باقی مانده و مشخصه های هنری، فرهنگی و تمدنی با دوره های قبلی یا بعد از خود همگونی ها و ناهمگونی ها بی داشته اند. بناهای آجری عصر سلاجقه، گنبدهای عظیم و بناهای مرتفع دوره ایلخانی، کاشی کاری و تقارن سازی های عصر صفوی نمونه ای از آثار باز مانده ادوار مختلف در ایران هستند. میراث بازمانده از عصر کریم خان زند در شیراز که موضوع پایان نامه حاضر است نیز همانند بسیاری دیگر از آثار و ابنیه ایران زمین شهرت جهانی کسب کرده است.

سه بنای ارگ کریم خانی، حمام وکیل و عمارت کلاه فرنگی که از دوره زندیه در شهر شیراز به جای مانده اند، در این پایان نامه مورد تحقیق و پژوهش قرار گرفته اند. ابتدا به بیان مسأله و سؤالیهای اصلی تحقیق پرداخته ایم و هدف ها، فرضیه ها و روش انجام کار را

بیان نموده و سپس در فصل دوم شرایط جغرافیایی استان فارس که مهد این بناها بوده بررسی و به علت انتخاب شیراز به عنوان پایتخت در عصر زندیه اشاره شده است. در فصل سوم تاریخچه مختصری از دوره زندیه آورده شده است در فصل چهارم به شرح معماری این سه بنا اختصاص یافته و در فصل پایانی خصوصیات معماری زندیه جمع بندی شده و به تأثیراتی که از معماری دوره ماقبل خویش پذیرفته به اجمال اشاره شده است.